

ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNÂME/RİHLE TÜRÜ BAĞLAMINDA MEŞHUR ARAP SEYYAHLARIN GÖZÜYLE MARDİN

AHMET GEMİ*

ÖZET

Seyahatname (Rihle)ler, kültürel yaşamın önemli bir parçası olarak geçmişteki dil, edebiyat, folklor, iktisat, siyaset gibi olgulardan haberdar olmamıza aracı olmaktadır. Bu yönüyle seyahatnameler geçmiş ile bugün arasında bir köprü olmakta ve geçmişteki bir takım olguların günümüze taşınmasına aracı olmaktadır.

Bu çalışmamızda, ilkin Seyahatname türünün Arap Dili ve Edebiyatındaki yerine ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır. Ardından da Arap seyyahların gözüyle, Mardin ili ve civarındaki yerleşim yerlerinin geçmişteki sosyo-kültürel özellikleri ile dil, kültür, edebiyat vb. yönleri ele alınacaktır. Bununla birlikte Mardin'i ele alan seyahatnameler arasında bir karşılaştırma yapılarak bunların benzer ve ayrı yönlerine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Rihle, Mardin, Nusaybin, Kızıltepe, Dunaysir, Dara, İbn Cübeyr, İbn Battûta, Alûsî.

TRAVEL BOOK TYPE ON ARABIC LITERATURE AND MARDIN IN FAMOUS ARABIC ITINERANTS' SIGHTS

ABSTRACT

Travel books constitute a significant part of culture. We are informed of factors forming the society such as past's language, literature, folklore, economy and policy by travel books. Travel books are bridges between yesterday and today.

On this study, the situation of travel book type will be firstly considered on Arabic Language and Literature and socio-cultural features of Mardin province and sites around it in the past as language, culture and literature etc. from that day to this will be secondly considered in Arabic itinerants' sights. Moreover, similarities and differences among travel books will be examined as an analogy of travel books which indicate Mardin is made.

Keywords: Travel Book, Rihle/Immigration/The Travels, Mardin, Nusaybeen, Kızıltepe, Dunayseer, Dara, Ibn Cubayr, Ibn Battuta, Alûsî.

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

Arapça “gezmek, gezi” anlamındaki seyahat ile (aslı siyahat) Farsça nâme (risale, mektup) kelimelerinden oluşan seyahat-name “gezi mektubu, gezi eseri” anlamına gelmektedir.¹ Arapçada seyahat, gezi, göç ve yolculuk anlamına gelen “rihle/rehelât” terimi kullanılırken seyahatnâme türüne de “er-Rihle, Edebü’r-Rihle veya Edebü’r-Rahelat” denilmektedir.² Bu çalışmamızda seyahatnameden kastedilen, Arap Edebiyatındaki “rihle veya edebü’r-rihle” türüdür. Seyahat/Rihle, maddi veya manevi bir amacın gerçekleşmesi için bir mekândan başka bir mekâna intikal etmek anlamına gelen ve “irthal” mastarından türetilen bir isimdir.³ Ayrıca hadis terminolojisinde bu edebi türün tanımı şöyle yapılmaktadır: Sözlükte “yola koyulmak; bir şeyin sırtına binmek” anlamlarındaki **“rahil”** kökünden türeyen **“rihle”** kelimesi, terim olarak “hadis öğrenmek (talebü’l-hadîs) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” mânasında **“er-rihle fî talebi’l-hadîs”** şeklinde kullanılır. Bu yolculuğa çıkan kimseye **“râhil”**, bu maksatla çok yolculuk yapanlara **“rahhâle, ruhle, cevval, tawâfü’l-ekâ- lîm”** denir.⁴

Seyahatin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. İnsanoğlu fitraten gezmeye ve bir yerden başka bir yere gitmeye meyyaldir. Bu cihetiyle seyahat edebiyatı geçmiş ile gelecek, bilinmeyen ile bilinen arasında bir bağ kurmaktadır.⁵

Seyahat, dini, siyasi, ilmi, seyahî/seyahat amaçlı olabileceği gibi, iktisadî, harbî, sihhî, kıtlık, hastalıklardan kaçış amaçlı olması da mümkündür. Bu gibi etkilerden hareketle seyahat eden kişide, (Arapça’da buna “râhil veya seyyah” denir) oluşan tecrübeden meydana gelen “şefevî/sözel veya

¹ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatnâme”, *DİA*, İstanbul 2009, c.XXXVII, s.9-11.; Lokman Turan, “Türk Edebiyatında Seyahatnemeler”, *Ekev Akademi Dergisi* (Kasım 1997), c.I, 253, Sy.1.; Nasır Abdurrazık el-Mevâfi, *er-Rihle fî’l-Edebi’l-Arabî*, Camiatu Kahire, Kahire 1995, s.23-24.; Sedat Maden, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler Ve Gezi Yazıları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, Erzurum 2008, s.148.

² el-Mevâfi, a.g.e., s.23-25.

³ Ragıp el-İsfahani, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kuran*, Kahire, 2005, s.223; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Beyrut 2004, 3. Baskı, VII, s.316.; Muhammed Radî Rahman Kasımî, “er-Rihle ve Âdabuha fî’l-Luga Arabiyye” *Mecelle Dari’l-Ulûm*, Deoband-Hindistan-2013., Sayı: 6-7., s.59.

⁴ İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *DİA*, c.XXXV, s.106.

⁵ Fuad Kandil, *Edebü’r-Rihle*, Mektebetu Dâr’il-Arabiyye, Kahire 2002, s.25.; el-Mevâfi, a.g.e., s.18.

kitabî/yazınsal” bilgi seyahatnamelerin konusunu oluşturmaktadır.⁶ Benzer biçimde seyahat ile ilgili ayet ve hadislerin⁷ varlığı seyahatin önemini arttırmıştır. Ayet ve hadislerde seyahat yapmaya yapılan vurgu, Müslüman seyyahlar için teşvik edici bir unsur olmuştur.⁸ Konunun daha iyi anlaşılması için Arap edebiyatında seyahatname türü ile ilgili kısa bir bilgi vermekte yarar vardır.

1. ARAP EDEBİYATINDA SEYAHATNAME TÜRÜ VE ÖNEMİ

Her milletin edebiyatında olduğu gibi Arap edebiyatında da seyahatnamelerin önemi büyüktür. Edebiyatın farklı türleri mevcuttur. Bu türlerden birisi de Türkçe’de gezi, göç, yolculuk, seyahat anlamına gelen “seyahatname/rihle/rehelat” türüdür. Seyahatname/Rihle, bir yerden başka bir yere değişik amaçlarla giden kişi veya kişilerin kaleme aldıkları ve yalın bir dille yazdıkları eserlerdir. Tür olarak edebiyatın alt başlıklarından biri olarak ifade edilen seyahatnamelerin dil, edebiyat, folklor, tarih, coğrafya, botanik, zooloji, etnografya, antropoloji, sosyo-kültürel vb. açısından önemi büyüktür. Zira geçmişin, hakkında bilginin az olduğu veya hiç olmadığı dönemleri ile bilinmeyen uzak diyarların gizemli yönleri, seyyahlarca seyahatnamelerde ele alınmış ve sonraki nesillere aktarılmıştır.⁹

Seyahatname türü daha önceleri basit bir gezi-gözlem eseri olarak görülürken son iki yüzyılda, özellikle de Batı edebiyatının etkisiyle, Arap edebiyatında önemli bir eser türü niteliğini kazanmıştır. Rihle veya Edebü’r-Rehelat/seyahatname türü tarih, coğrafya, sosyoloji vb. bilim dalları ile birlikte varlığını sürdürdüğü için, bir edebi tür olarak, XIX. ve XX. yüzyılda, Arap literatüründe yerini almıştır. XIX. ve XX. yüzyılda edebi sahaya ilk adımını atan bu türün terminolojisi yeterli düzeyde gelişmemiştir. Dolayısıyla tarifi de tam olarak yapılamamıştır.¹⁰ Şevkî Dayf (ö. 1000)’in da

⁶ el-Mevâfi, a.g.e., s.26.

⁷ Rum, 9.; Rum, 42.; Hacc, 46.; Fatır, 44.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.14, s.507, Hadis no: 8945.

⁸ Mustafa Çağrı, “İslam Kültüründe Seyahat”, Din ve Hayat, (Seyahatname Özel Sayısı), sy.2, Yıl: 2009, s.4-9.

⁹ Kandil, a.g.e., s.18.; el-Mevâfi, a.g.e., s.23.

¹⁰ Kasımî, a.g.m., s.59.

söylediği gibi, bu tür eserleri birer coğrafya kitabından ziyade edebî tür olarak kabul etmek gerekir.¹¹

Seyyahın seyahat esnasında gördüğü, tecrübe ettiği, hissettiği ve duyduğu her ne varsa seyahatnamelere konu olmaktadır. Seyyah, gittiği coğrafyaların adet, gelenek ve görenekleri ile siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel yaşamlarından bir takım izlenimler elde etmektedir. Seyyahın bu izlenimleri, seyahatname türünün temel konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte Arap edebiyatında seyahatname türü, on beş değişik başlık altında toplanmıştır.¹² Bu edebi türün meydana gelmesinde, arkadaş ve yöneticilerin isteği, kişinin kültürel bilgi ve becerisini geliştirmesi için, yaptığı yolculuğun başkalarına rehber olması veya özellikle hac ve umreye gidenlere yardım için ve kutsal yerlerin tarifi gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır.¹³ Bununla birlikte seyahatler sadece ilim peşinde koşan veya değişik yerleri gezip görme meraklısı seyyahlarca yapılmıyordu. Seyahat aynı zamanda hadis toplamak, hadis öğrenmek ve râvi hakkında bilgi edinmek amacıyla da yapılmıyordu.¹⁴

Eski dönemlerde Araplar için seyahat yaşamın önemli bir parçası olarak görülürdü. Cahiliye Döneminde, değişik sebeplerle seyahatlerin var olduğunu görmek mümkündür. Cahiliye Dönemindeki seyahatlere Kur'an-ı Kerim bizzat atıfta bulunmaktadır.¹⁵ Bu seyahatlerde yaşanan hadiseler gerek sözlü gerekse yazılı olarak kayıt altına alınmış ve sonraki nesillere aktarılmıştır.¹⁶

Eskiden başlayarak günümüze değin Rihle/Edebü'r-Rihle türü önemli bir gelişim arz etmiştir. Bu gelişim üç safhada değerlendirilebilir: Asrül-Kadîm/Eski Dönem, Asrül-Vesît/Orta Dönem ve Asrül-Hadîs/Modern Dönem.¹⁷

Rihlenin ya da seyahatin insan tarihi kadar eski bir tarihinin olduğunu yukarıda söylemiştik. Bir seyahat esnasında insanın başından geçtiği olayları diğerlerine aktarması kadar doğal bir şey olamaz. Aktarılan bu şeyler yazı olmadığı için hikâye şeklinde anlatılmış ve uzun süre nesilden nesile

¹¹ Şevki Dayf, er-Rahalât, Dârü'l-Me'arif, Kahire 1987, s.12.

¹² Daha geniş bilgi için bkz: el-Mevâfi, a.g.e., s.32.

¹³ Kandîl, a.g.e., s.19.

¹⁴ Kandîl, a.g.e., s.19-21.; Abdurrahman Demircan, "Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniv. 2010-Van, s.53.

¹⁵ Kureys Suresi, 1-2.

¹⁶ Kandîl, a.g.e., s.25-26.

¹⁷ Kâsımî, a.g.m., s. 60.

aktarılmıştır. Asr'ül-Kadim/Eski Dönem olarak adlandırılan bu dönemdeki bu hikâyeler “ustûre/esatir” olarak edebiyata malzeme teşkil etmiştir. Günümüzde bu hikâyeler Grek, İran, Arap, Türk, Hint, Çin vb. kadim halkların edebi kültürlerine kaynaklık yapmaktadır.¹⁸

Asr'ül-Vesît/Orta Dönem olarak adlandırılan dönemde, ki bu dönem miladî 9. asırdan Arap Rönesansı'na kadar olan dönemi kapsar, Rihle edebiyatının çokluğu dikkati çekmektedir. Özellikle İslami Dönem'de ve bu dönemi takip eden diğer dönemlerde Rihle edebiyatının zirvede olduğunu söylemek gerekir. Çeşitli saiklerle başlayan seferler ve bu seferlerde bulunan ilim ehli ve ravilerce anlatılan veya yazılan kıssalar daha sonraki nesillere sözlü ya da yazılı olarak aktarılmıştır. Müslümanların bu dönemdeki hicretleri ile yabancı devlet hükümdarlarına gönderilen elçilerin yaşadıkları da kayda değer tecrübelerdendir.¹⁹

Ayrıca kutsal mekânlara yapılan yolculukları anlatan seyahatnameler Rihle edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Hac ve umre ziyareti, Kudüs, Kerbela gibi kentlere yapılan ziyaretlerin ve bu kentlere ulaştıran yerlerle ilgili bilgilerin seyyahlarca kaleme alınması, Rihle edebiyatının zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.²⁰

Asr'ül-Vesît/Orta Dönem'in meşhur seyyahları şunlardır: Hişam Kelbî (ö.206/821), Süleyman Tâcir (ö.237/851), el-Mes'ûdî (ö.345/956), Ahmet b. Fadlân (ö.310/922'den sonra), Kuddame b. Cafer (ö.337/948), Musaar b. Muhelhil (ö.390/1000), Bîrûnî (ö.440/1049), Abdullah el-Bekrî (ö.487/1095), Ebûbekir el-Arabî (ö.543/1149), Şerîf el-İdrîsî (ö.560/1166), Ebû Hamid Gırnâtî (ö.565/1170), İbn Cübeyr (ö.614/1217), Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229), Ebu'l-Fidâ (ö.732/1332), İbn Battûta (ö.779/1377), Abdülğani Nablusî (ö.1143/1731), Ebû Salim el-Ayyaşî (ö.1090/1679).²¹

Asr'ül-Hadîs/Modern Dönem Arap Rönesansı'ndan başlayarak günümüze kadar olan süreyi kapsamaktadır. Arap Rönesansı 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesi ile başlar. Bu dönemde seyahatname türü, Arap Edebiyatında bir edebi tür olarak yerini almıştır. Bunda Batı Edebiyatının etkisi ve ilimlerin ayrışması rol oynamıştır. Bu dönemde kaleme

¹⁸ Kandîl, a.g.e., s. 25.

¹⁹ Kandîl, a.g.e., s.30-33. el-Mevâfî, a.g.e., s.26-30.

²⁰ Kasımî, a.g.m., s.61; el-Mevâfî, a.g.e., s.26.; Kandîl, a.g.e., s.19.

²¹ Kasımî, a.g.m., s.61.

alınan edebî eserler muhteva ve hacimce önceki dönemlerden farklılık gösterir. Arap dünyasının Batı dünyası ve Amerika ile kurduğu iletişim, batıya çeşitli sebeplerle gidip-gelenlerin çokluğu ile kitle iletişim ve ulaşım araçlarının kolaylığı bu dönemdeki seyahat edebî türüne olumlu bir katkı yapmıştır. Bu dönemde, Arap âleminde hakiki anlamda Rihle türünde eser veren ilk kişi Muhammed Ömer et-Tûnisî (ö.1274/1857)'dir.²² Onun Arap ülkeleri ve Sûdan ile ilgili olarak kaleme aldığı "*Teşhîzü'l-Ezhân*" adlı eseri bu konunun ilk örneklerinden kabul edilir. Bununla birlikte Mısırlı eğitimci, yazar Rafet Bey et-Tahtâvî (ö.1290/1873)'nin Paris'te kaldığı dönemde kaleme aldığı ve Doğu-Batı arasındaki farklılıkları konu alan "*Tahlîsü'l-İbrîz fî Talhîs-i Paris*" adlı eseri Rihle türünün önemli eserleri arasında zikredilir. "*Min Mısır ila Mısır*" adlı eseri ile dikkatleri üzerine çeken bir başka yazar da Türk asıllı Muhammed Ferîd (ö.1338/1919)'dir. Otuz senelik bir zaman diliminde bütün İslam âlemini dolaşan ve buralarda edindiği izlenimleri beş ciltlik "*Müzakerât/Hatıralar*" adlı eserinde kaydeden Abdülaziz es-Se'alibî (ö.1944)'yi de burada anmakta fayda vardır.²³

Bu dönemin önemli seyyahlarını şöyle sıralamak mümkündür: Muhammed Bayram el-Hamis (ö.1307/1889), Ahmet Zeki Paşa (ö.1353/1934), Ahmet Faris Şidyak (ö.1305/1887), Muhammed Şerîf (ö.1308/1890), Hasan Tevfik (ö.1322/1904), Emin Reyhanî (ö. 1940), Muhammed b. Nasır Abbûdî (d.1930), Şeyh Mahmud Ahmed Yasin (ö.1367/1948), Muhammed Meczûb (ö.1999), Eb'ül-Hasan Ali en-Nedvî (ö.1999).²⁴

Seyahatnamelerde dil ve anlatım önemlidir. Bu türü önemli kılan unsurların başında dil gelmektedir. Seyahatname türü eserlere bakıldığında, ilk göze çarpan şeyin dil ve anlatım olduğu görülür. Zira edebiyatın temel unsurlarının başında dil ve anlatım gelmektedir. Seyahat türünde dil ve anlatım bu eseri kaleme alan kişinin entelektüel birikimiyle de alakalıdır. Gidilen yerlerde yaşayan halkın kültürel birikimini de kaleme alan seyahatname türünün yazarı, söz konusu olan yerlerde yaşayan halkın hikâye, mesel, masal, bilmece-bulmaca, tekerleme ve daha birçok halk edebiyatı unsurunu kaleme alır. Seyahatname edebiyatının dili genellikle anlatıma dayalı ve yalındır, çoğunlukla hikâye havası bulunmaktadır. Yer yer ağdalı sözlere ve mizaha da yer verilmektedir. Seyyahlar çoğunlukla gözlemlerini

²² Kasımî, a.g.m., s.62.

²³ Kâsımî, a.g.m., ss.58-65.

²⁴ Kâsımî, a.g.m., s.63.

mübalâğa yoluyla anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu tür mübalâğa sanatı çokça rastlanılan türlerin başında gelmektedir. Bu yönüyle seyahatnameler edebi kültürün önemli kaynaklarından. Böylece unutulmuş veya bilinmeyen birçok halk edebiyatı unsurunu seyahatnameler yoluyla öğrenmekteyiz.²⁵

Genelde dil ve edebiyat yönüyle bütün Arap seyahatnamelerine bakıldığında dilde sadeliğin ve hikâyeye tarzı anlatımın hâkim olduğu görülmektedir. Özelde ise Mardin ve civarından bahseden İbn Cübeyr, İbn Battûta ve Âlûsî'nin seyahatnamelerine bakıldığında, dil ve anlatımın sade olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu eserlerde yeri geldikçe ayet, hadis, şiir, mesel, darb-ı mesel, hikâyeye, nükte ve buna benzer birçok halk edebiyatı malzemesinin kullanıldığını söylemek gerekmektedir. Bu yönüyle de bakıldığında seyahatnameler geçmiş veya görülmeyen toplumların kültürel belleğinin kaydedildiği ve diğer toplumlara aktarıldığı eserler niteliğindedirler.

2. ARAPÇA YAZILAN SEYAHATNAMELERDE MARDİN

Mardin'e farklı milletlere mensup birçok seyyah uğramıştır. Ancak bu seyyahların içerisinde gözlemlerini Arapça olarak ifade eden seyyahlar sınırlı sayıdadır ve dünyaca tanınmış olanları şunlardır: İbn Cübeyr, İbn Battûta ve Âlûsî.

Mardin'e uğrayan meşhur seyyahların başında İbn Cübeyr (ö.614/1217)²⁶ gelmektedir. Endülüs asıllı İbn Cübeyr, "*Rihletü'l-Kinânî veya Rihletü İbn Cübeyr*" olarak adlandırılan eserini, uzun ve maceralı bir hac yolculuğu esnasında kaleme alır. İbn Cübeyr, bu yolculuğuna 8 Şevval 578 (4 Şubat 1183)'te Endülüs'ün meşhur kenti Gırnata'dan başlamıştır. Birçok ülkeyi dolaştıktan sonra, 22 Muharrem 581 (25 Nisan 1185) tarihinde yine aynı ülkenin Kurtuba kentine dönmüştür. Bu seyahatleri sırasında 580/1183 Haziran ayında Nusaybin'e uğramış oradan da Dunaysir/Kızıltepe'ye gitmiş ve burada birkaç gün konaklandıktan sonra Şam'a doğru yol almıştır.²⁷ Bu konuya ilişkin olarak İbn Cübeyr "*Rihletü İbn Cübeyr*"²⁸ adlı eserinde şunları söyler:

²⁵ Dayf, a.g.e., ss.11-12.; Kandil, a.g.e., s.17.; el-Mevâfi, a.g.e., s.208.

²⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbn Cübeyr", *DİA*, İstanbul 1999, c.XIX, s.400-402.

²⁷ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Dâru Sâdir, Beyrut, ss.214-217.

²⁸ Bu eser Beyrut'ta Dâru Sâdir adlı matbaada yayımlanmıştır.

(500)80 Yılımmın Rebiü'l-Evvel Ayı (Allah bizi bereketiyle şereflendirsin!):

Biz, zikredilen köyde (Kılay) iken, bu ayın hilali, Salı gecesi, Haziran ayının 12. gününe denk düşecek şekilde, görülmeye başlandı. Oradan da, zikredilen Salı gününün sabahında yola koyulduk ve aynı günün öğle vaktinden önce Nusaybin'e vardık.

Nusaybin Hakkında (Allah onu korusun!):

Kadim bir şehir olarak şöhret bulmuştur. Dış görünüşü itibariyle gençtir fakat gerçekte ihtiyar/eski bir şehirdir. Güzel manzaralı, ne fazla büyük ne de küçüktür, orta bir şehirdir. Ön ve arka tarafında gözün görebileceğin mesafede yeşil alanlar uzayıp gider. Allah, şehri ardı sıra uzanıp giden su arkları ile sulandırmıştır. Şehrin bir kısmına akan sular kokuşarak etrefa kötü koku yaymaktadır. Şehrin sağ ve solu, bol yemışli bağ ve bahçelerle çevrenmiştir. Bu bağ ve bahçelerin arasında bir nehir akmakta ve şehrin etrafında bir bilezik gibi çevrenmiştir. Bu nehrin iki tarafında da muntazam bahçeler dizilmiştir. Bu bahçelerin gölgesi de bu nehrin üzerine düşmektedir. Allah, Ebû Nüvâs Hasan b. Hânî'e²⁹ rahmet eylesin! Ki şöyle der:

طَابَتْ نُصَيْبِيْنُ لِي يَوْمًا فَطَبْتُ لَهَا يَا لَيْتَ حَظِّي مِنَ الدُّنْيَا نُصَيْبِيْنُ

Bir gün Nusaybin bana hoş göründü ben de O'na,

Ah keşke dünyada payıma Nusaybin düşseydi.

Şehrin dış tarafı bahçe görünümündedir ve Endülüs'ün sık bağları gibi taze, bol ve bereketlidir. Şehrin üzerinde medeniyet parıltısı parlamaktadır, şehrin içi ise, kırsal ve çöl dağınıklığındadır. Bu alanda göze çekici gelen bir yer bulunmaz. Göz, uygun bir alan ve güzel bir parça bulamaz. Kaynağını yakındaki dağdan fıskıran bir pınardan alarak akan nehir, meydanları ve mamur yerleri yarararak kollara ayırır. Şehrin caddelerine yayılan bu suyun diğer bir kolu birçok yeri dolaşarak şehrin mukaddes camisine ulaşır, caminin avlusunu yarararak yerin dibindeki iki sarnıca sızar; bu sarnıçlardan birisi avlunun ortasında, diğeri ise doğu kapısının yanında bulunur ve bu iki sarnıçtan taşan su, caminin etrafındaki iki çeşmeye akar.

²⁹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Nasuhi Ünal Karaaslan, "Ebû Nüvâs", *DİA*, İstanbul 1994, c.X, s.205-207.

Zikredilen nehrin üzerinde şehrin ön kapısına ulaşımı sağlayan ve taşlarla örülmüş bir köprü bulunmaktadır. Şehirde iki okul ve bir hastane bulunmaktadır. Şehrin sahibi ise Atabey'in oğlu ve Musul ilinin sahibi İzzuddin'in kardeşi Muinuddin'dir. Musul'a gidildiğinde sağ tarafa düşen Sincar şehri da Muinuddin'e bağlıdır.

Şehrin mükerrem camisinin kuytu bir zaviyesinde, Allah'ın, basiretlerini iman nuru ile nurlandırdığı, zamanın sâlih kişilerinden yaptığı, makam ve keramet sahibi evliyalardan biri siyah bedenli, beyaz ciğerli Şeyh Ebu Yakzan kalmaktadır; bu zat hayatını ibadette harcamıştır ve çokça ibadet ettiği için bedeni zayıflamıştır. Elinin emeği ile yetinen, bugünkü yiyeceğini yarına saklamayan birisidir. Allah, bizi rü'yeti ile mutlu kıldı, rebü'l-evvel'in Salı gecesinde bizleri duasının bereketine ortak yaptı. Allah (c.c)'a, bizi rü'yetine ulaştırdığı, likâsıyla şereflendirdiği için hamdettik. Allah, O'nun duasıyla bizi feyizlendirsün, şüphesiz O, işiten ve dualara cevap verendir, O'ndan başka ilâh yoktur.

Şehrin dışındaki handa konaklandık. Rebiü'l-evvel ayının ikinci Çarşamba gecesinde orada geceledik. Bu gecenin sabahında, katır ve eşeklerden oluşan büyük bir kabile ile yola çıktık. Bu kabilede Harran'lılar, Halep'liler, Bilâdibekir ve etrafındaki şehirlerden insanlar bulunmaktaydı. Bu yörelerin hacılarını develerin sırtında bırakarak öğleden öncesine kadar yolumuza devam ettik. Zikredilen Çarşamba gününde (2 Rebiü'l-evvel) biraz dinlendik ve aynı günde yolumuzun sağ tarafında bulunan ve dağın yamacına yakın bir yerde Kadim Dârâ'yı gördük. Bu şehir beyaz ve büyük bir yerdir ve büyük bir kalesi bulunmaktadır. Dara'nın arkasında yarım merhale uzaklıkta Mardin şehri bulunmaktadır. Mardin şehri, bir dağın yamacındadır ve dağın zirvesinde de dünyanın meşhur kalelerinden olan büyük bir kale bulunmaktadır. Zikredilen bu iki şehir de mamurdur.

Dunaysir Şehri:³⁰

Bu şehir ovadadır. Etrafında çaylarla sulanan reyhan ve yeşillik bahçeleri vardır. Oraya çöl tabiatı hâkimdir. Etrafında sur yoktur ve tıklım tıklım insanla doludur. Kalabalık ve bolluklu pazarları vardır. Bu şehir Emir Mes'ud'a bağlı olan Şam diyarı, Diyarbekir, Âmid ve Rûm diyarı ehli için riskli bir yerdir. Geniş tarlaları ve buna benzer faydalanılan eklentileri çoktur.

³⁰ Mardin'in Kızıltepe ilçesinin eski adlarındandır.

Kafile ile bu şehrin hemen dışındaki **Berah**'ta konaklandık. Rebiü'l-evvel ayının üçüncü Perşembe gününde, mutlu bir şekilde, burada sabahlandık. Bu yerin dışında yeni bir medrese var, bitişiğinde bir hamam bulunmakta ve etrafında bağlar bulunmaktadır. Bu hem medrese hem de dinlenme yeridir. Bu beldelerin sahibi Kutbuddin'dir. Bu kişi aynı zamanda Dârâ, Mardin ve Re'sü'l-'Ayn'ın da sahibidir ve İbn Atabey'in de akrabasıdır.

Bu beldeler Endülüs kabilelerinde olduğu gibi, muhtelif hükümdarlara tabidir. Hepsini kendilerini dine ait kılan elbiseler giyerler. Gereksiz lakap ve ilim ehli için faydası olmayan sıfatlar kullanırlar. Şah olsun geda olsun hepsinin lakapları aynıdır. Tok ve aç için de bu hal aynıdır. Hiç birisi bu lakapları hak edecek durumda değildir. Ancak Şam, Mısır, Hicaz ve Yemen'in emiri fazilet ve adaletiyle meşhur Selahaddin (Eyyubî) bunun dışındadır. Sadece bu kişinin sıfatları ve isimleri şahsı ile uyum içindedir. O'nun ismi manasına mutabıktır. Onun dışındakilerin hepsi durumu boştur. Zira onlar hakkında söylenen hiçbir şey yerine oturmaz. Din kisvesi altında batıl şeyler için çaba içindedirler.

ألقاب مملكة في غير موضعها كألهر يحكي انثفاخاً صولة الأسد

Bir memlekete uygunsuz verilen lakaplar,

Kedinin hücum ederken kendini aslan zannetmesi gibidir.³¹

Sözü, kat etmemiz gereken merhâlelere getirmek gerekirse (Allah o yerleri yakınlaştırsın), Dunaysir'de kaldık ve Rebiü'l-evvel ayının dördüncü gününde Cuma namazını burada kıldık. Kafile ehli burada kalmak ve buranın pazarlarını müşahede etmek isterler. Çünkü Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar günlerinde burada pazar kurulur ve bu pazarlar insanlarla tıklım tıklım dolar. Zira civardaki bütün ahali bu pazarlara akın ederler. Çünkü bu pazarlara gelen yolların üzerinde, sağdan ve soldan köyler ve hanlar çoktur. Her taraftan insanların gelip alışveriş yaptıkları bu pazarlara “bâzâr” denir ve her pazarın da kendine has günü vardır.

Mardin ve etrafını gezip bu yerleri seyahatnamesinde yazan seyyahlardan birisi de İbn Battûta'dır.³² XIV. yüzyıl seyyahlarından olan İbn Battûta (703-779/1304-1377) Fas'ın Tanca beldesinde dünyaya geldi. İbn Battûta,

³¹ Beyit İbn Reşik el-Kayrevânî'ye aittir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Zülfikar Tüccar, “İbn Reşik el-Kayrevânî”, *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, s.247-249.

³² Dayf, a.g.e., ss.98-106.; Kandil, a.g.e., s.488.

Arap yarımadası, Mısır, Irak, İnan, Anadolu, İstanbul, Orta Asya, Çin, Maldivler, Hindistan, Endülüs ve daha bu güzergâh üzerindeki birçok yeri dolaşmış ve buralarda bulunan devlet ve toplumların inanç ve âdetlerini, sosyo-kültürel özelliklerini ve bu yerlerin doğal yapısını sade bir dil ile kaleme almıştır. “*Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Efsâr*”³³ olarak adlandırılan bu eser seyahatname/rihle türünün önemli kaynaklarındanır. İbn Battûta, bu eserinde Mardin ve etrafı ile ilgili olarak okuyucuya aşağıdaki bilgileri sunmaktadır:

Bundan sonra iki konak yürüdük ve Nusaybin şehrine vardık. Bu şehir, büyük ve kadim bir şehirdir. Birçok yeri harap olmuştur. Şehir, içinde suların aktığı, meyveleri çok olan bağ ve bahçelerin bulunduğu bir ovadadır. Şehirde güzellikte ve kokuda eşi ve benzeri bulunmayan gül suyu imal edilmektedir. Şehri, yakın bir dağdan fışkırarak çıkan bir pınarlardan akarak gelen ve şehri bir bilezik gibi sarmalayan bir nehir çevrelemektedir. Bu nehir kollara ayrılarak bağ-bahçelere yayılmaktadır. Nehrin diğer bir kolu ise şehrin içine akmaktadır, cadde ve sokaklarında kıvrılarak akan bu su şehrin büyük camisinin avlusuna ulaşmakta ve oradaki iki sarnıca süzülmemektedir. Bu sarnıçlardan biri avlunun ortasında diğeri ise doğu kapısının yanındadır. Şehrin bir hastanesi ve iki okulu bulunmaktadır. Şehrin halkı ise, sulh, din, sıdk ve emanet ehlidir. Ebû Nüvâs şu sözyle doğru söylemiştir:

طَابَتْ نُصَيَّبِيْنُ لِي يَوْمًا فَطَبْتُ لَهَا يَا أَيَّتَ حَظِّي مِنَ الدُّنْيَا نُصَيَّبِيْنُ

Bir gün Nusaybin bana hoş göründü ben de O'na,

Ah keşke dünyada payıma Nusaybin düşseydi.

İbn Cüzeyye de şöyle der: İnsanlar Nusaybin'i suyunun kokuşması ve kirliliği ile tavsif ederler. Bu konuda bir şair şöyle der:

لِنُصَيَّبِيْنِ قَدْ عَجِبْتُ وَمَا فِي دَارِهَا لِي دَاعٍ إِلَى الْعِلَاتِ

يُعْدَمُ الْوَرْدُ أَحْمَرًا فِي ذُرَاهَا لِسَقَامٍ حَتَّى مِنَ الْوَجَنَاتِ

Nusaybin'e hayret ederim ki evlerinde hastalıklara davet eden bir şey yok

³³ Bu eser, Mustafa el-Kassas ve Muhammed Abdulmun'im el-Uryân tarafından tahkik edilerek 1987 yılında Beyrut'ta Dâru İhyai'l-Ulûm'da neşredilmiştir.

*Gülleri kırmızı iken hastalık için koparılır hatta yanaklardaki güller de.*³⁴

...Sonra Dârâ şehrine yürüdük. Burası kadim, büyük ve beyaz manzaralı bir yerdir. Büyük bir kalesi var. Kale hâlihazırda haraptır ve içinde herhangi bir yapı yok. Kalenin dışında mamur bir köy var, orada konaklandık.

Oradan da yürüdük ve Mardin şehrine vardık. Bu şehir, dağ başında kurulmuş büyük bir şehirdir, eşsiz ve sağlam sokaklarıyla İslam şehirlerinin en güzelidir. Bu sokaklarda, bu şehre has ve mer'az (tıftık) olarak da adlandırılan yünden elbiseler yapılıyor. Bu şehrin, dağın zirvesinde yüksek bir kalesi vardır. İbn Cüzeyye³⁵ şöyle dedi: Zikredilen Mardin kalesi “Şehbâ/Beyaz” olarak isimlendirilir. Ben’de Irak şairi Safiyuddin Abdülaziz b. Seray el-Hillî (ö.750/1349)’nin³⁶ söylediği şöyle bir kasidesi vardır:

فَدَعُ رُبُوعَ الْحِلَّةِ الْفَيْخَاءِ وَارْزُورَ بِالْعَيْسِ عَنِ الرَّوْرَاءِ
وَلَا تَفْتِ بِالْمُوصِلِ الْحَدْبَاءِ إِنَّ شِهَابَ الْفُلَعَةِ الشَّهْبَاءِ
مُحْرِقُ شَيْطَانِ صَرْفِ الدَّهْرِ

*Hille ’nin geniş meydanlarını bırak, Deve ile Zevra ’dan yönünü çevir,
Kambur Musul ’da durma, Şu bilinsin ki: Şehbâ kalesinin ateşi,
Musibetlerin kaynağı şeytani yakar.*

Halep kalesi de “Şehbâ” olarak adlandırılır. Söz konusu olan bu kaside güzeldir ve bu kasidede Mardin meliki Sultan Mansûr methedilir. O, cömert ve ünü etrafa yayılmış birisi idi. Bu melik, yaklaşık elli sene Mardin’i idare etmiş ve Tatar hükümdarı Kazan’ın hüküm sürdüğü zamana kavuşmuştur. Sultan Hüdebend’e, kızı Dünya Hatun’u vererek hısımlı olmuştur.

Mardin’de bulunduğum sıralardaki Mardin Sultanı hakkındadır:

O sultan, Melik Salih, daha önce de bahse konu olan Melik Mansûr’un oğludur. Hükümdarlığı babasından devralmış ve O’nun meşhur cömertlikleri

³⁴ Beyitin kime ait olduğunu tespit edemedik.

³⁵ Asıl adı: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah İbn Cüzeyye el-Kelbî el-Gırnâti (693-741/1294-1340)’dir. İbn Cüzeyye, İbn Batuta rihlesini/seyahatnamesini 756/1356 yılında okumuş ve “Tuḥfetü’n-Nüzzar fî Garâibi’l-Emsâr ve ‘Acâibi’l-Esfâr” ismi ile yeniden kaleme almıştır. Hayatı hakkında bkz: Zirikli, A’lâm, c.VII, s.37.

³⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Mustafa Kılıçlı, “Hillî, Safiyuddin”, *DİA*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.43.

vardır. Irak, Şam ve Mısır'da O'ndan daha cömert kimse yoktur. Şairler ve fakirler O'na yönelirler ve O da, babasının yolundan giderek, onlara bağıştta bulunur. Nitekim Ebû Ubeydullah Muhammed ibn Cabir el-Endelûsî el-Mervî el-Keffif, O'nu kastederek övmüş ve O'da bu övgüsüne karşılık O'na yirmi bin dirhem vermiştir. O'nun sadakaları, medreseleri ve yemek verilen aşevleri vardır. O'nun saygın bir veziri vardır. O, imam, âlim, zamanın ve asrın yegâne insanı Cemaleddin es-Sincâvî'dir. O, Tebriz şehrinde okudu, büyük âlimlerden ders aldı. Başkadısı ise, İmam'ül-Kâmil Burhanuddin el-Mevsilî'dir. Bu kadı, din ehli, takva sahibi ve faziletli bir kişidir. O, değeri on dirhem yapmayan yünden kaba bir elbise giyer, sarığı da bu kıymettedir. O, şer'i hükümler vermek için çoğunlukla medresenin dışında bulunan ve içinde ibadete çekildiği mescidin damında oturur. Tanımayan birisi O'nu gördüğünde, O'nun, Kâdî'nin hizmetçisi ve yardımcısı olduğunu zanner.

İbn Battûta, Mardin ile ilgili olarak aşağıdaki anekdotu anlatarak o devirdeki bazı malumatları sonraki nesillere şöyle aktarmaktadır:

Bana şöyle anlatıldı: Bu Kâdî, bir gün mescidin dışında iken tanımadığı bir kadın yanına gelir. Kadın O'na şöyle der: İhtiyar! Kâdî nerede oturuyor? O da: O'ndan ne istiyorsun? Kadın: Eşim beni dövüyor, O'nun ikinci bir eşi de var ve paylaşırken aramızda adaletle davranmıyor. O'nu Kâdî'ye davet ettim ancak O reddetti. Ben fakir birisiyim, O'nu Kâdî'nin huzuruna getirtmek için, elimde Kâdî'nin adamlarına vereceğim param da yok. O da, kadına şöyle dedi: Eşinin evi nerede? Kadın: Şehrin dışında **Mellâhîn** köyündedir, dedi. Adam: O'na seninle birlikte köye giderim, dedi. Kadın: Vallahi buna karşılık sana vereceğim bir şeyim yok, dedi. Adam: Senden bir şey istemem, dedi ve şöyle devam etti: Köye git ve köyün dışında beni bekle, ben seni takip edeceğim. Kadın emredildiği gibi gitti ve beklemeye başladı. Adam beraberinde kimse olmadığı halde kadına kavuştu. Kimsenin O'nu takip etmemesi âdetindendi. Kadın, O'nu eşinin evine götürdü. Kadının eşi adamı görünce şöyle dedi: Seninle birlikte olan bu uğursuz ihtiyar kim? Adam, vallahi dediğin şey doğru, ben öyleyim, fakat eşini razı et, dedi. Söz uzayınca halk toplandı, Kâdî'yı tanıdılar ve Kâdî'yı selamladılar. Adam, bu durumdan dolayı korktu ve utandı. Bunun üzerine Kâdî, O'na şöyle dedi: Sana bir şey yok, sen eşinle aranı düzelt. Adam eşini razı etti, Kadı ise, ikisine de o günün nafakasını vererek oradan ayrıldı.

Bu Kâdı ile karşılaştım ve beni evinde ağırladı. Daha sonra Bağdat'a dönerek yola koyuldum.

Mardin'e uğrayan seyyahlardan birisi de meşhur müfessir Şehâbeddîn Mahmûd el-Alûsî (ö.1854)'dir.³⁷ Kendisi müfessir olmakla birlikte kaleme aldığı "*Neşvetü 'ş-Şümûl fi's-Sefer ilâ İstanbul*"³⁸ adlı eseri bir seyahatname özelliğini taşımaktadır. Yazar bu eserini 1851 yılında Bağdat'tan İstanbul'a yaptığı seyahat esnasında kaleme almış ve bu eserinde yolda uğradığı mekânlar ile buralarda yaşadıkları hakkında bilgiler vermektedir. Yer yer ayet, hadis, mesel gibi aktarımlar yapan yazar eserini beyitlerle de zenginleştirmiştir. Eserin dili ağırdır. Söz konusu eserin 9. sayfasında Mardin'den şöyle bahsedilir:

Mardin'e varıncaya kadar yürüdük. Uygun bir yer olmadığı halde buradaki halkın keyiflerince bu yüksek kalede oturmalarına hayret ettik. Bu kalenin ne kadar yüksek olduğunu ve şahin kuşunun dahi yüksekliğine ulaşamadığını gördük. Onun öyle kıymetli bir yüksekliği var ki kimse oraya ulaşamaz. Öyle bir boynu var ki onu bükme ve ona hile yapmak isteyeneye fırsat vermez. Bu kalenin, bulutları elbise yaptığını sanırsın. Sanki yıldızları da kendine gerdanlık yapmış. Şehrin aşağı tarafında çadırlarımızı kurarak geceledik. Daha sonra yukarı çıkanlarla birlikte zirveye çıktık. Sonra Mevlana Halid'in halifelerinden Şeyh Hamid'i ziyaret ettik. Bu ziyaretimiz, kendisinin oğlunu ve müridlerini ziyaretimize gönderdiğinin akabinde gerçekleşti. Oğlu bizi karşıladı ve babasının ziyaretlerine gelemediği özrünü bildirdi. Bu özrü kabul edik ve ziyaretine gittik. Onun, ümmetin seçkin zatlarından biri olduğuna kanaat getirdik. Bu Zat'ın nasihat ve vaazlarından dolayı gam ve keder bulutları dağılır. Bu Zat, Halidî tarikatını dünyalık elde etmek için kullanmamış ve tespih tanelerini geçim vesilesi yapmamıştır. Allah'tan başka hiç kimseye itimat etmemiş, dünyaya ait olan her şeyi kulak ardına atmıştı. Elini dünya ve güzelliklerinden çekmişti. Gözlerini dünyanın gül ve çiçeklerinden çevirmişti. Tamahın gölgesinde gölgelenmez, Allah'ın emrettiklerinden başka kimsenin beşine takılmazdı. -Allah bu Zât gibilerini halkın arasında çoğaltsın. Allah Teâlâ bu Zât'ın nasihat ve irşadıyla Nakşibendî tarikatını güçlü kılsın-. Bu ziyaretten sonra çadırlarımıza dönerek gecemizi ziyaretçilerin yoğunluğundan dolayı uyumadan geçirdik. Bütün

³⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Muhammed Eroğlu, "ÂLÛSÎ, Şehâbeddîn Mahmûd", *DA*, İstanbul 1989, c.II, s.550-551.

³⁸ Bu eser hicri 1293 yılında Bağdat'ta basılmıştır.

bunların akabinde gecenin kuşu uçtu, sabah oldu ve yavaş yavaş beyaz yerleri dürdük ta ki Siyah Amed'e vardık.

Şüphesiz ki Mardin'e uğrayan ve eserlerinde Mardin hakkında bilgi veren birçok kişi vardır. Bunlardan birisi de Timur'un meşhur tarihçisi İbn Arabşah'tır.³⁹ İbn Arabşah "*Acâibü'l-Makdûr*" adlı eserinde uzun uzadıya Mardin'den bahsetmektedir. Ancak konumuz rihle veya seyahatname türü ile ilgili olduğu için, İbn Arabşah'tan ve O'nun gibi Mardin'den bahseden ve eserleri seyahatname türüne girmeyen diğer ilim adamlarının eserlerine temas etmedik.

SONUÇ

Arap edebiyatında, rihle veya seyahatname türü özellikle XIX. ve XX. yy'da önem kazanmıştır. Bunda batılı ilim adamlarının payı büyüktür. Rihle türündeki eserleri salt bir coğrafya veya tarih eseri olarak görmemek gerekir. Zira her bir eserin mutlak suretle edebiyatla alakası bulunmaktadır. Kaldı ki son asırlarda yapılan edebi çalışmaların referansları rihle veya seyahatnamelerdir. Bu eserlerde tarihin karanlık devirlerinde yaşanmış ve söylenmiş birçok önemli şeyleri öğrenmekteyiz. Bunların başında folklor gelmektedir; doğum-ölüm, düğün-dernek, çocuk oyunları, söylence ve tekerlemeler vb. birçok halk ürününü bu eserler vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Bu yönüyle de bakıldığında rihlenin veya seyahatnamenin edebiyat alanındaki önemi ortaya çıkmaktadır.

İbn Cübeyr, İbn Battûta ve Âlûsî'nin eserleri birbirleri ile kıyaslandığında ilk iki eserin genellikle aynı yerleşim yerlerinden bahsettikleri ve sonuncusunun da Mardin'nin maddî kültürü hakkında çok şey aktarmadığı görülmektedir. Bununla birlikte ilk iki eserde mekânlar ile ilgili yapılan yorumlarda benzerlikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır. İbn Battûta seyahatnamesinin birçok yerinde İbn Cübeyr'in seyahatnamesinden adeta alıntılar yaparak okuyucuda İbn Battûta'nın söz konusu yerleri görüp görmediği hususunda şüphe uyandırmaktadır. Âlûsî ise fazla kalmadığı için Mardin'den fazlasıyla bahsetmemiştir. Bununla birlikte her üç seyyahın da sonraki nesillere üç önemli şaheser bıraktıkları hususu şüphe götürmeyen bir durumdur.

³⁹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşah", *DİA*, İstanbul 1999, c.XIX, s.314-315.

Yukarıda, Mardin ve civarındaki yerleşim yerlerine uğrayan ve buraları usta bir şekilde kaleme alan, üç seyyahın Arapça kaleme aldıkları eserlerini inceledik. Bu inceleme sonucunda görüldü ki Mardin ve etrafı günümüzde olduğu gibi eskiden de önemli bir yer arz etmiştir. Bunda, Mardin'in tarihi ipek yolu üzerinde olması temel etken olarak görülebilir. Aynı şekilde Nusaybin, Dârâ ve Dunaysir/Kızıltepe'nin de çok eski yerleşim yerleri olduğu anlaşılmaktadır. Mardin'e uğrayan bu seyyahların kadim Midyat şehri ile ilgili olarak herhangi bir şey yazmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin Midyat'ın geçiş güzergâhı üzerinde olmaması olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca bu eserlerde gezilen yerlerin maddi yönleri ele alınmış olmasına rağmen sosyo-kültürel yönlerin ele alınmamış olması bir kusur olarak telakki edilebilir. Ancak bütün bunlarla birlikte söz konusu olan eserlerin muhtevaca Arap dili ve edebiyatı açısından zengin birer ansiklopedi olduklarını söylemekte yarar vardır. Zira yukarıda da vurgulandığı gibi bu eserlerde geçen şehadidler ile kullanılan söz sanatları Arap dili ve edebiyatı açısından başlı başına bir zenginlik teşkil etmektedir. Bu yönüyle de seyahatname türünün edebiyat açısında önemi ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim, TDV. Yay., Ankara 2008.

AKPINAR, Ali, *Kur'an Aydınlığında Seyahat*, TDV. Yay., Ankara, 1998.

el-ALÛSÎ, Şehâbeddîn Mahmûd, *Neşvetü's-Şümûl fi's-Sefer ilâ İstanbul*, Bağdat, 1293.

ASİLTÜRK, Baki, "Kültürlerin Tanınması ve Seyahatnameler", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi* (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı), Kış 2008/2009, Sy. 13, s. 4-7.

ÇAĞRICI, Mustafa, "İslam Kültüründe Seyahat", *Din ve Hayat*, Sy.2-Yıl: 2009, s.4-9.

DAYF, Şevki, *er-Rahalât*, Dârü'l-Mearif, Kahire 1987.

DEMİRCAN, Abdurrahman, "*Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniv. 2010 Van.

EROĞLU, Muhammed, "ÂLÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd", *DİA*, İstanbul 1989, c.II, s.550-551.

FEHİM, Muhammed Hüseyin, "Edebu'r-Rahalat", *Milli Heyetin Kültür, Sanat, Edebiyat Alanında Yayınladığı Aylık Kültürel Kitaplar Serisi*, Kuveyt, 1989.

HATİBOĞLU, İbrahim, "Rihle", *DİA*, c.XXXV, s.106-108, İstanbul 2008.

İBN ARABŞAH, *Acâibü'l-Makdûr fî Ahbâr-i Teymûr*, Kalkuta, 1817.

İBN BATTÛTA, *Tuhfetü'n-Nuzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Efsâr*, (Tahk: Mustafa el-Kassas ve Muhammed Abdulmun'im el-Uryân), Dâru İhyâi Ulûm, Beyrut 1987.

İBN CÛBEYR, *Rihletü İbn Cübeyr*, Dârü Sâdir, Beyrut.

İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned*, (Tahkik: Şuayb Arnavut, Adil Mürşid) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.

İBN MANZUR, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 2004, 3. Baskı, VII, s. 316.

el-İSFAHANÎ, Ebi el-Kasım el-Hüseyni b. Muhammed Ragıp, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kuran*, Kahire, 2005, s.223.

KANDÎL, Fuad, *Edebü'r-Rihle*, Mektebetü Dâr'il-Arabiyye, Kahire 2002.

KARAASLAN, Nasuhi Ünal, "İbn Cübeyr", *DİA*, İstanbul 1999, c.XIX, s.400-402.

-----, "Ebû Nüvâs", *DİA*, İstanbul 1994, c.X, s.205-207.

KASIMÎ, Muhammed Radî Rahman, "er-Rihle ve Âdabuha fî'l-Luga Arabiyye" *Mecelle Dari'l-Ulûm*, Deoband-Hindistan-2013., Sayı: 6-7. ss.58-65.

KILIÇLI, Mustafa, "Hillî, Safiyuddin", *DİA*, İstanbul, 1998, c.XVIII, s.43.

MADEN, Sedat, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler Ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, Erzurum-2008, s.148.

el-MEVÂFÎ, Nasır Abdurrazık, *er-Rihle fî'l-Edebi'l-Arabî*, Camiatu Kahire, Kahire 1995.

TURAN, Lokman, "Türk Edebiyatında Seyahatnemeler", *Ekev Akademi Dergisi* (Kasım 1997), c. I, 253, Sy. 1.

TÜCCAR, Zülfikar, "İbn Reşik el-Kayrevânî", *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, s.247-249.

ULUDAĞ, Süleyman, "İslam Geleneğinde Seyahat Kavramı", *Keşkül Sufi, Gelenek ve Hayat Dergisi*, Nisan/Haziran-2005, Sy. 4, s. 5-11.

YAZICI, Hüseyin, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası Dergisi*, c. IX, Yıl: 2006, s. 99-121.

-----, "Seyahatnâme", *DİA*, İstanbul 2009, c.XXXVII, s.9-11.

YUVALI, Abdülkadir, "İbn Arabşah" *DİA*, İstanbul 1999, c.XIX, s.314-315.

ZİRİKLİ, Hayreddin, *Alâm*, Dârü'l-İlm, Beyrut 1986.